

VICEI KÁROLY
Alkalmazott irodalom
 Az író szabadon „felelős”

Ahogy a közönséges halandók között is vannak jók és rosszak, az írók kasztjában is található erkölcsös alkotó és kevésbé az. Az egyik író törődik a társadalom gondjaival, a másik közömbös irántuk. Jászi Oszkár szerint: „Erkölcös az a művészet, amely alkalmas arra, hogy az egyén vagy a faj életére vagy mindkettőre hasznos legyen.”

A művészeti ágak közül az irodalom közvetíti leghatékonyabban a változtatásokat sürgető, jobbító eszméket. Az író gyakran a közösség élő lelkiismerete; bírálata, elégedetlensége, lázadása és lázítása nemegyszer igazi reformokhoz, sőt, forradalomhoz vezetett. (Gondoljunk a francia enciklopédisták, Petőfi, Ady vagy az 1956 előtti Irodalmi Újság működésére, hatására.)

Az nem lehet vitás, hogy az író mint közszereplő felelősséggel tartozik a közösség iránt. Ám ne állítsa senki, hogy a derék író az egész emberiséget szolgálja. A világ társadalma ugyanis országokra, nemzetekre és sokféle más, kisebb-nagyobb rétegre, csoportra tagolódik, amelyek között szembenállás, súrlódás, összeütközés lehetséges. Ki-ki eldöntheti, hogy egy birodalomnyi hatalommal avagy valamely kedvezőtlen helyzetű kisközosséggel vállal-e sorsközösséget, milyen ügy, eszme, szervezet, gépezet... szolgálatába szegődik.

Nincs olyan kódex, amely cikkelyekben rögzítené az író felelősségének, emberséges magatartásának ismérveit. Petőfi szerint Isten „lángoszlopoknak rendelé / A költöket, hogy ők vezessék / A népet Kánaán felé.” *Az apostol* Szilveszterével azonosuló romantikus poétánk önmagát is a társadalmat érlelő fény sugarának tekintette.

Vörösmarty is a „fényes lélek” dolgát és feladatkörét fogalmazza meg a könyvtárban kelt kérdéseire adott válaszokban: „Hány fényes lélek tépte el magát, / Virrasztott a szív égő romja mellett, / Hogy tévedt, sújtott embertársinak / Irányt adjon, s erőt, vigasztalást. / (...) / Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért. / Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.” Ám a felelősségérzet terhétől roskadozva, a hiábavaló küzdelem komor belátásával zuhan a kétségbeesésbe: „Istentelen frigy van közötted, / Ész és rosszakarat! / (...) / Nincsen remény! Nincsen remény!” A végzetes verecségtudat; a tél, a csend, a hó és a halál mélységéből csak hattyúdalának egyetlen sora csillan pislá reménnyel: „Lesz még egyszer ünnep a világon”.

Míg a XIX. századi „fényes lélek”, „fény sugar”, „lángoszlop” és műve „rongyos katonaként” harcol nemes célokért, a XX. század parnasszusán „Móricz Zsigmond egyedül fölér egy forradalmi szabadcsapat”, amint azt Ady Endre nyilatkozta a *Hét krajcár* olvastán.

Ady előbb publicistaként vette védelmébe a sorsüldözötteket, kiforrott költészetében pedig az összmagyar érdekek szószólója volt, nemzeti elfogultság nélkül. Mint nagyváradi hírlapíró harcosan kiállt a tanári állásában méltatlanul felfüggesztett zsidó Somló Bódog mellett, így lelve rá a maga Dreyfus-jére.

A kémboványba kevert és ártatlanul súlyos, Ördög-szigeti rabságba hurcolt zsidó-francia vezérkari tiszt, Dreyfus esete, a XX. század kapujában, napjainkig fényes mintája az önzetlen szolidaritásnak. Émile Zola közel hatvanévesen, élethossznyi munkája gyümölcsét kockáztatva s lemondva a vágyott akadémiai tagságról egy ismeretlen, jelentéktelen figura, ám véltlen áldozat érdekében *J'accuse!* (Vádolom...!) címmel nyílt levelet írt a köztársasági elnökhöz. Tettével, amellyel új lendületet adott a Dreyfus-pártiak küzdelmének, egy évi börtönbüntetést vont a maga fejére. Becsületrendi tagságától is megfosztották. Amikor az író pár évvel később, 1902 szeptemberében merényletgyanús körülmények között – füstmérgezés következtében – elhalálozott, temetésén azt mondta Anatole France: „...benne testesült meg egy pillanatra az emberiség lelkiismerete.”

Ugyanekkor, ugyanez a lelkiismeret munkálhatott a vigyázó szemét Párizsra vető Ady Endrében is. Őt is sajtóperbe idézték, és az *Egy kis séta* című cikke miatt elszenvetde élete második börtönbüntetését, amit így kommentált: „Krisztus... szolgálai kicsit módosítottak egy krisztusi doktrínát: én megdobtam őket kemény szavak kövével, s ők rabkenyérrel dobtak engem vissza.”

A XIX. század után megritkult, súlyát veszítette a költői hitvallás, mintha divatjamúlt hordószónoklatnak érezték volna az új idők dalnokai.

Nem szerepjátszó költő-magánemberként utoljára József Attila kiáltotta el magát harsányan: „Sziszege se szolgálak aljas / nyomorító hatalmakat.” A mégoly tiszteletre méltó Babits mint szelíd értelmiségi nem éppen tömegfogyasztásra szánt, belletrisztikus szövegben mondott harmadik személyben megfogalmazott ítéletet a némák cinkosságáról. Aztán a vörös uralom alatt évekre fiókolta a zsarnokság természetrajzát Illyés Gyula.

Nézzük, házunk táján, a Délvidéken mi dolga volt a tollforgatóknak a politikai tél hosszú évtizedeiben! Fur-

csamód épp azt a két dolgot nem hiányolta, amit idézett versében Petőfi vindikált magának. A saját, kivételes szabadságát hajlamos volt össznépinek vélni. A tízévnyi liberalizmus idején, a hatvanas években rovatlalt, majd folyóirattal rendelkező titáni írónemzedék föltörő tagjait eltölthette volna az az illuzórikus érzés, hogy ők a világ legszabadabb magyarjai, ámde ők jugoszlávságukra voltak büszkék, (mint vélték,) a nyugati, korszerű szellemiséget befogadó Jugoszláviára, és lefitymálták a „hungarofil hazaffy”-t. Szolidaritásuk alanyát igencsak távol lelték meg: Che Guevarában például. Aztán hideg zuhanyként érhetett őket az agg uralkodó, Titó lapbetiltásokat, politikai perek hullámain, bebörtönzéseket elindító, öregembereken reteszelő, szüntelen önvédelmi mániája. Az addigra krisztusi életkorba jutó, egykori szalonlázadó irodalmárok a felelősség válaszutójához tuszkolódva jobbnak látták, ha nem keresztfán végzik, hanem elfoglalják új, júdaspénzen vett pozícióikat, főszerkesztői, igazgatói avagy nagyköveti székekben.

Mit csináltak ők a fölnék magasodó csend, hó és halál idején?

Akkor lettek csak igazán vakok, süketek és némák! Aki csak passzívan félrenézett, még hagyján, de volt jeles epikus,¹ aki szépírói pennáját eldobva magas párttitkári minőségben napidíjas vidéki terepre kocsikáztatta magát, hogy néhány írotársa államhatósági eltaposására adjon ukázt a helyi pártszerveknek. S miközben rendőri konvoj robogott el a lefogottakkal, ő elvtársaitól övezve cigányzenés vendéglőben kavargatta a halászlét.

Egy évtized múltán egy másik ismert délmagyar író rezsimhű politikusként² jött a provinciába éberségre inteni a nacionalista fészeknek bélyegzett település pártmunkásait. Meg is lett a foganatja. A térség egyik utolsó, írot sújtó politikai pere vette kezdetét. Fél év se telt bele, 1988 telén első fokon két és fél évi börtönítélettel torolták meg a bűnös állítólagos országdaraboló szándékát. Az ítélethirdetést követően, fél évnyi vizsgálati fogság után szabadlábról védekezhetett az ipse, és a további másfél évi hercehur-

ca végén az ügyész elállt a vádtól. Gorbacsovna köszönve ekkoriban már omladozott a kelet-európai *komenizmus* roskatag rendszere, s valahogy errefelé is divatba jött nyilvánosan a jó ügyek mellé állni. Amíg a rendőrség újabb hamis tanúkat verbuvált, írók, értelmiségiek és emberjogi szervezetek levelekkel, beadványokkal, közleményekkel zaklatták a bíróságot és az államelnökséget. A felmentést követelő petíció száz-egynéhány aláírója között ott volt Csoóri, Cseres, Csúrka, Mensáros László, Matija Becković, Dobrica Cosić, Vojislav Kostunica, Ljubomir Tadić és a nemzetközi PEN írószervezet, amelynek akkor elnökségi tagja volt Arthur Miller, Léopold Senghor és Vargas Llosa..., épp csak egy újvidéki fiatal író lökte el magától az aláírásokat gyűjtő ívet.

Ám az, aki egykor Közép-Európából csak Jan Palachot verselte meg, már az itthoniakban is felfedezte a védeni való áldozatot és íróegyesületi elnökként szárnyai alá vette a rászoruló, költőként pedig – ha nem is *A madár fiaihoz* ódon stílusában – jól beolvasott a piszkos hatalomnak, de cenzor, ügyész – sajna; olvasó – legyen a talpán, aki az ő szövegdzsungelében fölismerte az ellenzéki szembeszegülést.

Az említett délmagyar író-politikus napjainkban mivelénék az egyetlen olyan értelmiségi, akiben pislán fölmerült, hogy a közelmúlt diktatúrájának félreértésre hajlamos áldozatai netán az egykori üldözők oldalán vélik őt látni. Nemrég cikkében név szerint említ valakit, mondván, hogy nincs oka a gyűlöletre, mert ő – a politikus – éppenséggel megmentésén fáradozott. Mi más ez, ha nem a lelkiismeret megmozdulása? A sorok közt olvasva azt a beismerésfélét hámozom ki, hogy akinek a megmentéshez volt hatalma, az az elveszejtéshez is értett.

Dóreség volna most a korábbi politikai csúcsszervekben kelt ukázok kiagyalóitól elvárni, hogy gyónjanak. Ennek tudatában erkölcsi nagyságként tisztelhetjük a szóban forgó volt politikus-írot, aki csak ímmel-ámmal állt be a csahos falkába, igyekezett félrenézni az elejtenő „vad” láttán, és ma mégis magába száll: az utókor színe előtt tart önvizsgálatot.

1 Ha dolgozatomban van fikarcnyi indulat, az nem személyek, hanem jelenségek ellen irányul, ezért nem is tartom fontosnak néven nevezve leleplezni, szégyenpadra ültetni azokat, akik az egykori hatalommal más-más indítékból együttműködtek. A nevesítést meghagyom a tárgyilagos kutatónak, Vajda Gábornak, aki *Remény a megfélemlítettségben* címmel máris megjelentette szűkebb hazánk három kötetre tervezett eszme- és irodalomtörténetének első darabját.

2 A Titó színrelépésétől Milosević bukásáig tartó időszakban a népirásra buzdító parancsokat nem volt szokás írásos formában rögzíteni. Ilyen dokumentumok – sem a délvidéki magyarság '44-es

megtizedelését, sem a boszniai muzulmánok tömeges likvidálását illetően – máig nem kerültek elő.

A rendőrséget, bíróságot bábként mozgó párt sem kinyomtatott, nyilvános napiparancsokkal vette rá alantas vidéki szerveit a társadalmi dresszúra alkalmazására, hanem a központból szétrajzó középkáder szóbelileg mutatott irányvonalat a fölvétárs zöld vagy piros kátés könyvecskéjének, pártlevelének, itt meg ott elhangzott „történelmi” szózatának szellemében. Ezért nem kerültek napvilágra vidéki pártgyűléseken felvett, fölsőbb utasításokat tartalmazó jegyzőkönyvek, azonban egy-egy elhajló párttag vagy szószátyár hírlapíró csak elszóla magát.

Korszerűen lappangó bértollnokság

Túl a Jean Valjean-i megbocsátás pózán a volt politikai elítéltnak – ha képzelőerővel megáldott író – tárgyilagosan be kell ismernie, hogy a másik oldalon, az üldözöknél – a szerkesztőnek, a párttitkárnak vagy a börtönőrnek – sem jutott hálás szerep. A fotel, a fizetés és a rezsim iránti hűség egyúttal kinek-kinek a családja iránti kötelezettség teljesítését is jelentette.

Az egykori pártállam – itt-ott ma is helyén maradt – művelődéspolitikusa, lapszerkesztője, rovatvezetője, bármely szösszenetét könnyedén publikáló tollforgatója méltósággal tartott távollágot az állampédelmisektől megbélyegzett, ergo művészként, alkotóként jelentéktelennek, tehetségtelen akarnoknak tartott figurákkal szemben, esztétikai okokkal indokolva a politikai kirekesztést.

Az elavult cenzúrát ma új, rafináltabb ízléskritikát váltotta föl: a bulvármédia. Miként egykor a gondolatrendőrség, úgy szolgálja ma a politikacsinálókat a tömeghíreszköz. Tollukat újra meg újra ma is eladják tehetségesnél tehetségesebb írók, publicisták: ők írják meg a Fouché-mód örökkön felszínen maradó, a politikai divat és kereslet szerint más-más portékát kínáló, megélhetési régi-új politikusok beszédeit, önéletrajzát, avagy éppen szövívőként a kormány nevében magyarázkodnak.

Se jogból, se szellemi, se anyagi javakból nem juthat egyformán mindenkinek – nincs az a Petőfi emlegette bőség kosara – ezért a hatalmat birtokló vékony rétege a fél országgal összekacsintva és karöltve sokféle korlátozással sakkban tartja az ország másik felét. Ebben is fontos szerep jut a bértollnokoknak.

Nevel(het)-e az irodalom – a déli végeken?

A tehetség, a felelősség és az erkölcs más-más fokon álló kortárs alkotók a régiekkel, a tiszteletre méltó klasszikusokkal együtt előbb-utóbb tanítási anyagként is bevonulnak az iskolákba, s többnyire széplélek oktatók untatják velük a diákságot. Olyan oktatók, akik már rég elfeledték

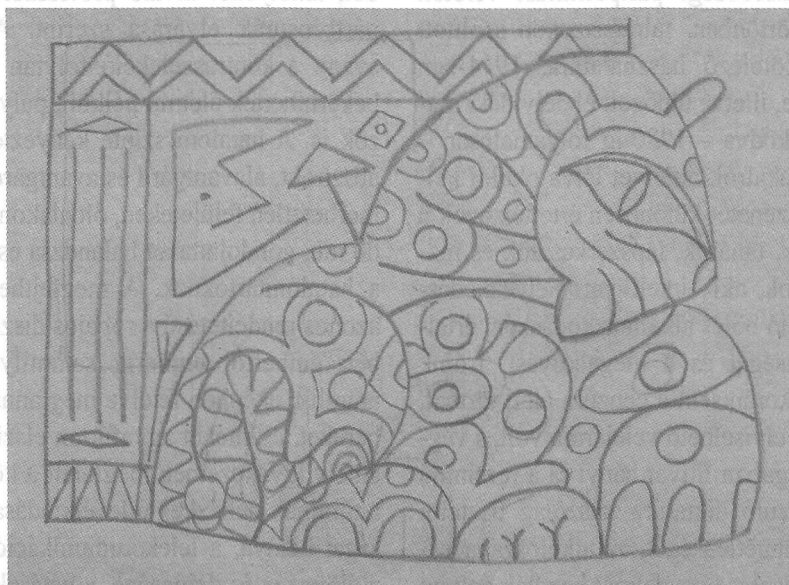
a hivatásra felkészítő mesterek intelmét, hogy a magyartanár legyen hungarológus és a pedagógia művésze.

A Délvidéken nincs magyar könyvesbolt. Mindegyiket felszámolták. Amelyik még akként működik, csak karikatúra: szerény helyi kiadványok és az anyaország diszkontszemetének tárhelye.

Az önművelők egyéni – esetenként kettő darabot meghaladó – könyvbehozatalát akadályozza az önvédelmi paranoia reflexéből meghozott vámtörvény.

Politikusi nyilvános légyottokon mondjon, amit akar, az utódállam – kisebbség iránti jóindulattól elteltnek

látású – mosolygós államférfia, a balkáni színjátszók ezredszere is átverhetik a naivan hiszékeny Nyugatot. Az ideiglenes határkerberosza, szerb pénzügyőre tudja és éberrel teszi a dolgát; néhány könyv okán bőszen kutat, firtat, órákra feltartóztat: homályosan (öszönösen?) sejtve, hogy a számára ellensé-

ges betű történelmi önismeretet és nemzeti öntudatot csempészhet vissza az emberek fejébe. Amiként a lopott eszcajg is a megkárosított tulajdonosra emlékezteti az elkövetőt, a szétszabdalt ország lenyiszált darabjának orgazdáját akként nyugtalanítja a régi, eredeti földrajzi neveket tartalmazó újság vagy könyv.

Régen tisztázottnak vélt kérdéseket újra fel kell tenni, az örök kételkedő, a maga ítéleteit is bizonytalanokodva meghozó írók természetének megfelelően:

1. feladata-e az irodalomnak a nevelés?
2. mire és hogyan kell, hogy neveljen?
3. van-e látzata, eredménye a nevelési igyekezetnek?

Az irodalom nevelési igényét, küldetését, elhivatottságát vallók és igenlők más-más helyzetben vannak az anyaországban és az elszakított területeken, amellett, hogy itt is, ott is a nevelés monopóliumára törekvő politikacsinálókkal állunk szemben. Míg egy csonkolt, többé-kevésbé demokratikus nemzetállamban viszonylag kifinomultak a befolyásolás eszközei, a balkáni látzatdemokráciában többszörös alávetettségben sínylődik a kisebbségi magyar nemzetresz.

A fekete december 5-i öngólig terjedő Trianon-vonulat kezdetén az önostorozó Jászi Oszkár szerint a Mo-

narchia utolsó fél évszázadában Erdélytől, Bosznián és Krajnán át, Dalmáciáig ötszáz politikai per sújtott kisebbségeket. Ám nem árt tudnunk az ítéletekről: Memorandum-ügyben a kolozsvári szakadárak legfeljebb egy év feltételest kaptak, vagy pl. az az Ivan Cankar, szlovén író, aki 1910-ben a laibachi irodalmi matinén területi elszakadásra és délszláv állam megalakítására buzdított, egy hét elzárásra ítéltetett. Ugyanakkor egyes néptörödékek kulturális alapintézményei előbb alakulhattak meg a Monarchiában, mint anyaországokban.

Ezzel szemben az utódállam balkáni gazdája nyitányként 1922-ben kisebbségi pártpolitikust veretett agyon a szabadkai börtönben, falragaszokon szólított fel az államnyelv kötelező használatára, 1944-ben tízezerszám gyilkolt le, illetve üldözött el délvideki magyarokat, így gondoskodva – 1990-ig folyamatosan – arról az elrettentő kirakatról, amelyet látva okulni kellett, s amely kirakat üzenetét különösen értették azok a délvideki magyar írók, tanárok, lapszerkesztők és magyar (nevű) politikusok, akik intelligens helyezkedésként s a realitáshoz való bölcs alkalmazkodásként értelmezték a gerinctelenséget és a megalkuvást. Íróink megfélemlítése tehát korántsem a cenzúra által történt, az csak a rendszer jól elviselhető velejárója volt, s végtelennek hitt szabadságában fittyet hányt rá a rezsimhű alkotó. Aztán a fellazuló diktatúra látszólag tisztelni kezdte a művészek függetlenségét, az alkotószabadságot. Elvégre az öngazgatás társadalmát kezdték építeni a Balkánon. Csakhogy az öngazgatást mindig kellő eligazítás előzte meg, és aki netán letért a megszabott útról, azt továbbra is a politikai rendőrség terelte megfelelő irányba, többnyire áristomba. A durván hőköltető

kirakat megmaradt 1990-ig. Írókat, újságírókat és tanárokat kasztlítottak be rendszeresen, meg egyszerű, Nyugatról hazatérő vendégmunkásokat emeltek le a határlomásra befutó vonatról, és vittek börtönbe, mert a magukkal hozott újság kedvezőtlen színben tüntette föl a szocializmust meg az államelnököt. Ezzel a kétarcú rezsimmel kollaborált a délvideki magyar csúcsertelmség, beleértve az írókat is.

A csisztkákkal lezüllesztett tanári állomány a kenyéradó gazda iránti vizslahúséggel végezte az idomítást, dresszírozást, korosztályokon át, azokból a tankönyvekből, amelyeket kiváló professzorok állítottak össze a pártbrosúrák elvárása szerint. A politikai esztétika avagy a kontraszelekció folytán az olvasókönyvekbe bekerülhettek életmű nélküli, pályájuk elején álló szerzők is. A hatalom szinte kényeztette a modern(kedő), absztrakt, álavantgárd és avantgárd művészeket, mert a mérhetetlen felületeken, oldalakon át semmit nem mondó mű, gondolattalan halandzsa eszményi szövetségese a hatalomtartóknak. A megfejthetetlen szöveghalmaz azonos rendeltetésű a robajos diszkóéval, mert közegében embertől emberig semmilyen információ nem áramlik, eképpen felelve meg annak az atomizáló, embereket, eszméket agyafúrtan elszigetelő igyekezetnek, amely igyekezetnek megfelelt a közelmúlt rafinált diktatúráinak nehézkes útlevelkiadása, az utak lepusztultsága, hiánya, a telekommunikáció elmaradottsága, lezüllettsége és drágasága, a határok kilépődíja, a gyülekezési jog és a polgári egyesülés ellehetetlenítése.

Nevelni csak gondolkozásra serkentve, gondolatokkal lehet, s a gondolatok terjedésének útjában semmilyen háttár sem állhat.

